

*Суханова Т. Є.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних наук,
Національного фармацевтичного університету*

*Крисенко Т. В.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри гуманітарних наук,
Національного фармацевтичного університету*

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. У статті розглядаються деякі особливості вербальної і невербальної комунікації, які треба враховувати при навчанні російської мови як іноземної для покращення розуміння певних соціальних ситуацій.

Ключові слова: комунікація, мовна картина світу, вербальна комунікація, невербальна комунікація, комунікативна особистість.

Постановка проблеми. При дослідженні проблеми викладання російської мови як іноземної стало зрозумілим, що підвищення рівня навчання комунікації, спілкуванню людей різних національностей може бути досягнуто тільки з урахуванням соціокультурного фактору. Багато років цьому аспекту не приділялося достатньої уваги, що стало суттєвим недоліком. Одна з найбільш важливих і радикальних умов уникнення цього недоліку – це розширення та поглиблення ролі соціокультурного компонента в розвитку комунікативних здібностей.

Актуальність даної статті полягає у недостатній теоретичній і практичній розробленості урахування особливостей національного менталітету у процесі навчання іноземній мові й, одночасно, потребою створення ефективної національно орієнтованої технології навчання російської мови як іноземної.

Об'єктом дослідження є менталітет нації, що розмовляє російською мовою, під час навчання культури іншомовної комунікації.

Мета дослідження полягає у розгляді проявів менталітету нації, що розмовляє російською мовою, на різних мовних і мовленнєвих рівнях.

Виклад основного матеріалу. За словами Е. Сепіра, кожна культурна система і кожний одиничний акт суспільної поведінки явно чи приховано мають на увазі комунікацію [7, с. 59]. Таким чином, йдеться про необхідність більш поглибленого вивчення світу, носіїв мови, їхньої культури у широкому етнографічному розумінні цього слова, їхнього способу життя, національного характеру, менталітету тощо, тому що реальне уживання слів у мовленні в значній мірі визначається знанням соціального і культурного життя людини, що розмовляє даною мовою, мовленнєвого колективу. Не існує мови поза культурою. Мовні структури ґрунтуються на структурах соціокультурних.

Знання значень слів і граматичних правил явно недостатньо для того, щоб активно користуватися мовою як

засобом спілкування. Необхідно знати якомога глибше світ мови, яка вивчається. Іншими словами, окрім значення слів і правил граматики треба знати: коли сказати чи написати, як, кому, де, за яких обставин; як дане значення чи поняття, даний предмет думки живе в реальності світу мови, що вивчається. На подібні запитання дають відповіді такі галузі науки, як соціолінгвістика і лінгвокраїнознавство.

Соціолінгвістика – це розділ мовознавства, що вивчає обумовленість мовних явищ і мовних одиниць соціальними факторами: з одного боку, умовами комунікації (часом, місцем, учасниками, метою і т. п.), з іншого боку, звичаями, традиціями, особливостями суспільного і культурного життя колективу, який спілкується даною мовою. Лінгвокраїнознавство – це дидактичний аналог соціолінгвістики, що розвиває ідею про необхідність злиття навчання іноземної мови як сукупності форм вираження з вивченням суспільного і культурного життя носіїв мови.

Є. М. Верещагін і В. Г. Костомаров сформулювали дуже важливий аспект викладання мов наступним чином: дві національні культури ніколи повністю не співпадають. Кожна з них складається з національних та інтернаціональних елементів. Сукупність одиниць, що співпадають (інтернаціональних), і тих, що розходяться (національних), для кожної пари співвіднесених культур будуть різними. Тому не дивно, що потрібно витратити час і енергію на засвоєння не тільки плану вираження деякого мовного явища, але й змістового плану, тобто потрібно формувати у свідомості студентів поняття про нові предмети і явища, які не мають аналогів ні в їхній рідній культурі, ні в рідній мові. Отже, йдеться про включення елементів країнознавства до викладання мови, але це включення є якісно іншим порівняно з загальним країнознавством. Оскільки ми говоримо про поєднання в учбовому процесі мови і відомостей зі сфери національної культури, такий спосіб викладацької роботи пропонується назвати лінгвокраїнознавчим викладанням [2].

Оволодіння російською мовою як іноземною повинно бути сконцентроване на вивченні сукупності позамовних факторів, тобто, тих соціокультурних структур і одиниць, які лежать в основі мовних структур і одиниць й віддзеркалюються в них. Іншими словами, в основі оволодіння російською мовою як іноземною міститься дослідження соціокультурної картини світу, що знайшла своє віддзеркалення у мовній картині світу.

Картина світу, що оточує носія мови, не просто віддзеркалюється у мові, вона формує мову і її носія та визначає особливості вживання у мовленні. От чому без знання світу мови, що вивчається, неможливо вивчати мову як засіб комунікації. Її можна вивчати як скарбничку, спосіб збереження і трансляції культури, тобто як мертву мову. Жива мова існує у світі її носіїв, і вивчення її без знання цього світу (без того, що в різних наукових школах називається по-різному: фонові знання, вертикальний контекст та ін.) перетворює живу мову на мертву, тобто позбавляє студента можливості користуватися цією мовою як засобом комунікації. Саме цим, можливо, пояснюються всі невдачі з штучними мовами. Навіть найбільш відома з них – есперанто – не отримує розповсюдження і приречена на вмирання у першу чергу тому, що за нею немає культури носія.

Вивчення світу носія мови спрямовано на те, щоб допомогти зрозуміти особливості використання одиниць мови і мовлення, додаткові змістові навантаження, політичні, культурні, історичні й тому подібні конотації у мовленні. Особлива увага приділяється реаліям, оскільки глибоке знання реалій необхідне для правильного розуміння явищ і фактів, які відносяться до повсякденної дійсності народів, що розмовляють даною мовою.

В основі будь-якої комунікації, тобто, в основі мовленнєвого спілкування як такого, лежить «обопільний код», обопільне знання реалій, знання предмета комунікації між учасниками спілкування: тим, хто говорить чи пише, і тим, хто слухає або читає.

Таким чином, у мовних явищах віддзеркалюються факти суспільного життя колективу. Задачі навчання іноземної мови як засобу комунікації нерозривно зливаються з задачами вивчення суспільного і культурного життя країн і народів, що розмовляють цією мовою.

При здійсненні комунікації відбувається дещо більше за просто передачу і сприйняття слів. Навіть точне значення слів виникає з єдиного комплексу вербальних і невербальних засобів, які використовуються для посилення і підтвердження слів. В той же час слова, взяті самі по собі, все ж таки є основним компонентом комунікації.

Вербальне спілкування є найбільш дослідженим різновидом людської комунікації. Вербальну комунікацію вивчали такі фахівці, як: Е. В. Аркад'єва, Г. В. Горбаневська, Н. Д. Кирсанова, І. Б. Марчук, М. Кронгауз, В. В. Нікандоров, Ю. Є. Прохоров, І. А. Стернін, Н. І. Формановська та багато інших науковців [3;5; 10]. Вербальне спілкування – це найбільш універсальний спосіб трансляції думки. На вербальну людську мову можна перекласти будь-яке повідомлення, створене за допомогою будь-якої іншої знакової системи. Наприклад, сигнал «червоне світло» перекладається як «проїзд закритий», «зупиніться»; піднятий догори палець, що прикрито долонею іншої руки, у спортивних змаганнях – як «прошу додаткову хвилину перерви» і т. п.

Вербальна сторона комунікації має складну багаторисну структуру (від диференційної ознаки фонем до тексту та інтертексту) і виступає в різних стилістичних різновидах (різні стилі та жанри, розмовна та літературна мова, діалекти та соціолекти). Усі мовленнєві характеристики й інші компоненти комунікативного акта сприяють його (успішній або неуспішній) реалізації. Говорячи

з іншими людьми, ми обираємо з широкого поля можливих засобів вербальної і невербальної комунікації ті засоби, які вважаємо найбільш слухними для вираження наших думок у даній ситуації. Це є соціально значущим вибором. Такий процес є як нескінченим, так і дуже різноманітним.

Система, що забезпечує вербальну комунікацію – людську мову – вивчається мовознавством. Зупинимось на найбільш загальних комунікативних характеристиках мовлення. З точки зору теорії комунікації, мовлення включається до єдиного комунікативного акту і виявляє наступні властивості:

- мовлення є частиною комунікативної культури і культури взагалі;
- мовлення сприяє формуванню суспільної ролі комуніканта;
- за допомогою мовлення здійснюється взаємне суспільне визнання комунікантів;
- в мовленнєвій комунікації створюються соціальні значення.

У вербальній комунікації ми ще раз переконуємося, що слова не є просто знаками для позначення предметів чи класів предметів. Говорячи, використовуючи слова в комунікації, ми створюємо цілі системи ідей, вірувань, міфів, властивих певному суспільству, певній культурі. Це особливо добре видно під час перекладу висловлювання з цими словами. Інколи іноземцю доводиться читати цілу лекцію про міжкультурні співвідношення, перш ніж він почне правильно розуміти і використовувати навіть слова, що здаються схожими, і поняття, які за ними стоять. Навіть лексеми, що легко перекладаються, мають різну культурну, а, отже, і комунікативну цінність (хліб, гроші). Усередині однієї культури також можна побачити відмінності у вживанні слів.

Спосіб, яким людина розмовляє, дає уяву іншому комунікантові про те, ким вона є. Це стає особливо очевидним, коли комунікант виконує певну соціальну роль (капітан команди, керівник підприємства, директор школи). Навіть тимчасовий вихід із ролі (наприклад, у політичній сфері: президент, що грає в теніс, чи розмовляє з друзями) є значущим на фоні основного набору ролей для тієї чи іншої комунікативної особистості. Паралінгвістичні засоби тут є також значущими. Порушення статусних ролей відбувається одночасно у вербальній і невербальній сферах і є знаковим: саме порушення несе нову інформацію.

Використовуючи мовлення, ми можемо визнавати соціальний статус співрозмовника або не визнавати його. Порівняємо різну статусність російських слів: «Привет!» і «Здравствуйте!». Статус виховується: розмова з дитиною (сюсюкання чи «як з дорослим») сприяє формуванню тих чи інших рис особистості, яка розвивається.

Отже, вибір вербальних засобів, як і невербальних, що їх супроводжують, сприяє формуванню і розумінню певних соціальних ситуацій. Комплімент жінці не завжди говорить про те, що вона гарно виглядає. Цей «комунікативний хід», швидше, встановлює різні соціальні статуси комунікантів. Розмови в жіночій і чоловічій компаніях ведуться з різними наборами припустимих лексичних одиниць, в змішаній компанії також не припускається використання грубої чи лайливої лексики, хоча

останнє в наш час справедливо лише для певної вікової і соціокультурної групи [8].

Невербальна комунікація, більш відома як мова поз і жестів, включає всі форми самовираження людини, що не опираються на слова. Психологи вважають, що уміння читати невербальні сигнали є важливішою умовою ефективного спілкування [1; 9]. Справа в тому, що біля 70% інформації людина сприймає саме за допомогою візуального каналу. Невербальні сигнали дозволяють зрозуміти справжні почуття і думки співрозмовника. Наше відношення до співрозмовника нерідко формується під впливом першого враження, а воно, у свою чергу, є результатом впливу невербальних факторів – ходи, виразу обличчя, погляду, манери поводитися, стилю одягу і т. п.

Невербальні сигнали є особливо цінними тому, що вони є спонтанними, несвідомими і, на відміну від слів, майже завжди відвертими. Величезне значення невербальних сигналів у діловому спілкуванні підтверджується експериментальними дослідженнями, які свідчать, що слова розкривають лише 7% змісту, 38% значення несуть звуки та інтонація, а 55% – пози і жести.

Невербальне спілкування включає п'ять підсистем: 1) просторова підсистема (міжособистісний простір); 2) погляд; 3) оптико-кінетична підсистема: зовнішній вигляд співрозмовника, міміка, пози і жести; 4) паралінгвістична підсистема: вокальні якості голосу, їх діапазон, тональність, тембр; 5) екстралінгвістична підсистема: темп мовлення, паузи, сміх і т. п.

Вчитися розуміти мову невербальної комунікації важливо з багатьох причин. По-перше, словами можна передати лише фактичні знання, але щоб виразити почуття, тільки слів часто буває недостатньо. Інколи ми кажемо: «Я не знаю, як передати це словами», маючи на увазі, що наші почуття є настільки глибокими або складними, що для їх висловлення ми не можемо знайти відповідних слів. Проте почуття, які не піддаються вербальному висловленню, передаються мовою невербальної комунікації. По-друге, знання цієї мови показує, якою мірою ми уміємо володіти собою. Якщо людині важко опанувати свій гнів, вона підвищує голос, відвертається, а часом поводиться і більш зухвало. Співрозмовник, що показує пальцем, пильно дивиться і постійно перебиває, відчуває зовсім інші почуття, ніж людина, яка посміхається, поводиться невимушено і уважно слухає нас. Невербальне спілкування є особливо цінним тим, що воно, як правило, спонтанне і проявляється несвідомо. Тому, незважаючи на те, що люди зважують свої слова і намагаються контролювати міміку, часто приховані почуття прориваються через жести, інтонацію, забарвлення голосу. Будь-який з цих невербальних елементів спілкування може допомогти нам упевнитися в правильності того, що було сказано словами, або поставити сказане під сумнів.

Невербальна мова людей різних національностей не завжди є однаковою. Наприклад, схрещені на грудях руки здебільшого відповідають захисній реакції. Але конкретні невербальні вираження розуміються по-різному: зміст залежить від конкретної ситуації, де ця поза виникає невимушено.

Підсумовуючи та узагальнюючи сказане вище, слід зазначити, що одні люди розуміють невербальну мову краще за інших. Результати ряду досліджень показують,

що жінки є більш точними як у передачі своїх почуттів, так і в сприйнятті емоцій, які виражено невербальною мовою інших людей. Здібності чоловіків, що працюють з людьми, наприклад, психологів, викладачів, акторів, також високо оцінюються. Розуміння невербальної мови набувається при навчанні. Треба пам'ятати, що люди дуже відрізняються один від одного в цьому плані. Як правило, чуйність у невербальній комунікації підвищується з віком і досвідом [4].

Висновки. Дослідження культурної специфіки менталітету нації, мова якої вивчається, має велике значення. Навчання комунікативній поведінці при вивченні російської мови як іноземної повинне здійснюватися нарівні з навчанням власне мовним навичкам [6]. Комунікативна поведінка є важливим аспектом навчання мови, як і інші (навчання читанню, письму, говорінню, розумінню, перекладу).

Необхідно навчати комунікативній поведінці в рецептивному аспекті – у повному обсязі, щоб мати можливість адекватно розуміти комунікативну поведінку представників країни, мова якої вивчається. Щодо продуктивного аспекту, то тут необхідний дидактичний відбір матеріалу. Необхідно навчати комунікативній поведінці у стандартних комунікативних ситуаціях (мовленнєвий етикет), значущих для повсякденного спілкування комунікативних сферах (спілкування в магазині, в транспорті, педагогічне спілкування і таке інше), а також комунікативній поведінці у тих комунікативних сферах, де реалізація певних норм пов'язана з поняттям ввічливого, статусного спілкування. Необхідно навчати національно-специфічним способам аргументації і переконання [10].

Продуктивний аспект в навчанні невербальної комунікативної поведінки буде значно меншим за обсягом – пальцевий рахунок, жестове зображення цифр на відстані, жести привертання уваги і деякі спонукальні жести (зупинка таксі), регулювання дистанції та фізичних контактів, контакт поглядом. Інші невербальні засоби можуть бути засвоєні рецептивним способом. Важливо також звернути увагу на етикетну, культурну невербальну поведінку, щоб навчити учнів уникати неадекватної або зневажливої для іншого народу невербальної поведінки [6].

Таким чином, всі навички, що належать до рецептивної сфери, мають бути відпрацьовані в учбових умовах, де можуть бути здійснені контроль і оцінка ступеня їхнього засвоєння студентами. Ці навички мають безумовне дидактичне значення. Безумовно, форми, методи і зміст навчання комунікативній поведінці ще потребують спеціальної розробки.

Практичне значення статті полягає в тому, що проведене дослідження може стати основою створення нових посібників і підручників для іноземних громадян, які вивчають російську мову як іноземну.

Література:

1. Андрианов М. С. Невербальная коммуникация / М. С. Андрианов – М. : Институт общегуманитарных исследований, 2007. – 256 с.
2. Верещагин Е. М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1976. – 248 с.

3. Кронгауз М. Русский язык на грани нервного срыва / М. Кронгауз. – М. : Знак. Языки славянских культур, 2008. – 232 с.
4. Крысенко Т. В. Учёт невербального аспекта коммуникации на занятиях по русскому языку как иностранному / Т. В. Крысенко, Т. Е. Суханова // Русская филология. Вестник Харьковского национального педагогического университета имени Г. С. Сквороды. – 2012. – № 1-2 (46). – С. 109-112.
5. Никандров В. В. Вербально-коммуникативные методы в психологии / В. В. Никандров. – СПб. : Речь, 2002. – 411 с.
6. Прохоров Ю. Е. Русское коммуникативное поведение / Ю. Е. Прохоров, И. А. Стернин. – М. : Флинта: Наука, 2006. – 328 с.
7. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир – М. : Прогресс, 1993. – 656 с.
8. Суханова Т. Е. О менталитете нации в процессе обучения культуре иноязычной коммуникации (лексический уровень) / Суханова Т. Е., Крысенко Т. В. // Русский язык в поликультурном мире. – 2013: VII Международная научно-практическая конференция (8–11 июня 2013 г., г. Ялта) : Сб. науч. тр. – К., 2014. – С. 200-204.
9. Тен Ю. П. Культурология и межкультурная коммуникация / Ю. П. Тен. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 329 с.
10. Формановская Н. И. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты / Н. И. Формановская. – М. : Русский язык, 1987. – 158 с.

Суханова Т. Е., Крысенко Т. В. Социокультурный подход к обучению иноязычной коммуникации

Аннотация. В статье рассматриваются некоторые особенности вербальной и невербальной коммуникации, которые следует учитывать при обучении русскому языку как иностранному для улучшения понимания определенных социальных ситуаций.

Ключевые слова: коммуникация, языковая картина мира, вербальная коммуникация, невербальная коммуникация, коммуникативная личность.

Sukhanova T., Krysenko T. Sociocultural approach to foreign language communication learning

Summary. Some peculiarities of verbal and nonverbal communication to be taken into consideration when teaching a Russian language as foreign improving comprehension of particular social situations are studied in the article.

Key words: communication, lingual picture of world, verbal communication, nonverbal communication, communicative personality.